

УДК 271.222(477)-9«1917»:[303.643.3:070

Аліна Клепак

РУХ ЗА АВТОКЕФАЛІЮ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРШІЙ РІК РЕВОЛЮЦІЇ: НАСТРОЇ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВНУТРІШНІЙ СПРОТИВ СЕРЕД ДУХОВЕНСТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «НОВА РАДА»)

THE MOVEMENT FOR THE AUTOCEPHALY OF THE UKRAINIAN CHURCH IN THE FIRST YEAR OF THE REVOLUTION: SENTIMENTS, TRENDS AND INTERNAL RESISTANCE AMONG CLERGY (BASED ON MATERIALS OF THE «NOVA RADA» NEWSPAPER)

DOI: 10.58407/litopis.250208

© А. Клепак, 2025. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-3374-3964>

Метою розвідки є вивчення розмаїття настроїв і тенденцій руху за автокефалію української Церкви серед духовенства в перший рік революції. На основі публікацій газети «Нова Рада» авторка розглядає ключові аспекти цього процесу, зокрема внутрішній спротив, відсутність належної підтримки з боку новоствореної влади, а також практичні кроки з впровадження ідеї незалежності. **Методи.** У роботі застосовано історико-аналітичний метод для визначення суспільно-політичного контексту подій, контент-аналіз для вивчення публікацій газети «Нова Рада», а також порівняльний метод для зіставлення різних позицій щодо автокефалії. Системний підхід дозволяє розглядати цей рух як багатовимірний процес, що розгортався під впливом як внутрішніх обставин, так і зовнішніх політичних умов. **Новизна дослідження** полягає в комплексному аналізі публікацій «Нової Ради» як важливого джерела для вивчення процесу церковної автономії в 1917 р. Уперше акцентовано не лише на боротьбі за автокефалію, а й на настроях духовенства, труднощах ініціаторів руху та рівні підтримки їхніх ідей у суспільстві. Це дозволяє глибше зрозуміти механізми формування української релігійної незалежності в період доленосних змін. **Висновки.** Дослідження засвідчує, що, незважаючи на революційний поштовх до обговорення автокефалії, її реалізація зіткнулася з потужним опором значної частини духовенства й не отримала завершеного оформлення в тогочасних політичних і суспільних реаліях.

Ключові слова: революція, 1917 р., «Нова Рада», державно-церковні відносини, духовенство, українізація, автокефалія, Українська Центральна Рада.

The aim of the research is to study the diversity of sentiments and trends in the movement for the autocephaly of the Ukrainian Church among the clergy in the first year of the revolution. Based on the publications of the «Nova Rada» newspaper, the author examines key aspects of this process, including internal resistance, the lack of proper support from the newly established government, and the practical steps taken to implement the idea of independence. **Methods.** The study applies a historical-analytical method to determine the socio-political context of events, content analysis to study the publications of «Nova Rada», and a comparative method to contrast different positions on autocephaly. A systemic approach allows for the consideration of this movement as a multi-dimensional process, unfolding under the influence of both internal circumstances and external political conditions. **The novelty of the research** lies in the comprehensive analysis of the publications of «Nova Rada» as an important source for studying the process of church autonomy in 1917. It focuses not only on the struggle for autocephaly but also on sentiments of the clergy, challenges faced by the movement's initiators, and the level of support for their ideas in society. This provides a deeper understanding of mechanisms behind the formation of Ukrainian religious independence du-

ring a period of crucial change. **Conclusions.** The research demonstrates that despite the revolutionary push for the discussion of autocephaly, its implementation encountered strong resistance from a significant portion of the clergy and did not achieve full realization in the political and social realities of the time.

Key words: revolution, 1917, «Nova Rada», state-church relations, clergy, Ukrainization, autocephaly, Ukrainian Central Rada.

З початком революційних подій 1917 р., поряд із боротьбою за політичну незалежність України, активізувався духовно-світський рух, спрямований на українізацію православної Церкви в Україні та її звільнення від впливу Московського патріархату. Прагнення до автокефалії розвивалися впродовж ХХ ст. і, зрештою, були реалізовані в наш час. 6 січня 2019 р., відповідно до Патріаршого й Синодального Томоса, наданого Вселенським патріархатом, Православна Церква України отримала незалежність і продовжила свою діяльність, спираючись на національні традиції та здобутки попередніх поколінь, закладених, зокрема, і в період революційних потрясінь. Вивчення різноманіття настроїв і тенденцій тогочасного руху за духовну самостійність дозволяє оцінити його досвід і врахувати уроки державотворення, щоб уникнути повторення минулих помилок.

Аналіз останніх публікацій. Як свідчить огляд наукової літератури, характеристика релігійного життя в перший рік революції досліджується переважно крізь призму розгляду взаємовідносин держави та Православної Церкви. Цій темі присвячені праці таких дослідників, як В. Чуприна, Н. Левицька¹, О. Лисенко, О. Рєєнт², В. Стрілець³ та багатьох інших. Окремо варто відзначити роботу А. Киридон «Церква в умовах революційного зламу 1917 року»⁴, в якій авторка аналізує позиції священнослужителів щодо громадсько-політичних і внутрішньоцерковних процесів того часу, а також причини дезінтеграції серед вірян.

Водночас низка питань, зокрема щодо різноманітності настроїв і тенденцій руху за автокефалію серед українського духовенства, досі не отримала належного висвітлення. Це зумовлює актуальність подальших досліджень, спрямованих на глибший аналіз внутрішніх суперечностей, мотивацій учасників руху та впливу суспільно-політичних обставин на процес формування незалежної Української Церкви.

На початку ХХ ст. стан релігійних справ в Україні характеризувався глибокими суперечностями, які вже в перших публікаціях газети «Нова Рада» (виходила в Києві з березня 1917 по лютий 1919 рр.) стали об'єктом уваги її редакції. У статті під назвою «На розпутьті» автор, аналізуючи діяльність першого з'їзду духовенства Київщини, зазначив низку негативних тенденцій, що підірвали дух протесту й незалежності, який раніше був притаманний священнослужителям. Серед основних проблем він виділив бюрократизацію, цілковиту залежність духовної влади від світської (особливо після подій 1905 р.), а також занепад освіти в семінаріях. Ці чинники суттєво послабили вплив Церкви на суспільство та її роль у національному русі. Тому, на думку дописувача, одним із ключових викликів, які стали перед богословами в період кардинальних перетворень, було визначення свого місця в українській справі. «Духовенство пробує подати свій голос і дати відповідь на питання, з якими обертаються до його тепер досить часто, про його позицію. Не можна сказати, щоб голос той лунав упевнено й виразно. Багато ніяковості й сорому чується в йому. Сорому за минуле, невпевненості щодо свого становища тепер і страху за долю в майбутності... Два шляхи тепер стелеться перед духовенством. Або дбати тільки про свої власні інтереси, зробитися справді кастою, закам'янілою в своїх кастових забобонах; або ж поступитися інтересами і йти разом з народом, у його долі шукаючи й своєї власної долі. Духовенство стоїть на розпутьті. Певне єсть серед його і та, і друга течія. І котра подумає – залежить од політичного розуму та виховання, до якого доведеться тепер серйозно вже взятися й духовенству. А з цього виникають і даліші наслідки щодо становища духовенства в одновленій державі й на вільній Україні»⁵.

Отже, релігійна спільнота повинна була вирішити низку нагальних проблем, які стосувалися її організації, інституційної структури та функціонування. Відтак, навесні 1917 р. в Києві, Житомирі та Кам'янці-Подільському відбулися єпархіальні з'їзди, на яких національно-свідомі діячі виступили з ініціативою відродження рідної Церкви, її українізації та

¹ Левицька Н., Чуприна В. Українська революція: духовно-релігійні чинники. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2008. Вип. 39. С. 217–233.

² Рєєнт О., Лисенко О. Проблеми організації духовно-релігійного життя в контексті української революції (1917–1921). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 5–6 (91–92). С. 254–283.

³ Стрілець В. Релігійне питання в діяльності партії українських радикал-демократів (1905–1930-ті рр.). *Українське релігієзнавство*. 2002. № 21. С. 74–79.

⁴ Киридон А. Церква в умовах революційного зламу 1917 р. *Українська національна революція 1917–1921 рр. крізь призму суспільності (до 100-річчя події)*. Полтава, 2017. С. 24–35.

⁵ Ромул. На розпутьті. *Нова Рада*. 1917. 28 квітня. № 19. С. 1.

запровадження богослужіння українською мовою. Ці події не залишилися поза увагою друкованого органу.

10 травня 1917 р. на сторінках газети була вміщена замітка священника В. Симоновича, що висвітлювала результати Першого вільного з'їзду духовенства та мирян Подільської єпархії, який проходив з 18 по 23 квітня під гаслом «Вільна Україна й її Церква»⁶. Делегати заявили про готовність докласти всіх зусиль для побудови нового суспільного устрою на принципах братерства, рівності та свободи⁷. Ухвалені постанови передбачали: обов'язкове читання Євангелія та виголошення проповіді українською мовою під час богослужіння; запровадження викладання всіх дисциплін українською мовою в духовних школах і семінаріях, а також обов'язкове вивчення історії, літератури та географії України; передачу всіх церковних шкіл до відання Міністерства народної освіти із забезпеченням навчання українською мовою; випуск листків і брошур українською мовою; всебічну підтримку автокефалії Церкви; співпрацю з демократичними прогресивними партіями та дотримання гасла «З народом і для народу»⁸.

Варто зауважити, що від самого початку релігійний рух за самостійність охопив лише певну групу священнослужителів. Відомий громадський та культурний діяч, член Української Центральної Ради В. Біднов зазначав, що значна частина духовенства виявила байдужість до питання відродження Української Церкви, сприймаючи духовні справи крізь призму московського впливу⁹. Подібні оцінки знаходяться й на сторінках видання.

У травні з'явилася редакційна замітка, в якій засуджувалася нерішучість богословів та підкреслювалося, що ними не було зроблено достатньо для того, щоб стати «на справжню путь народного служіння»¹⁰. Стаття, імовірно, стала реакцією на численні скарги від жителів різних повітів, які повідомляли про місцеве духовенство, що залишалося вірним старому режиму¹¹. Зокрема, у селах Григорівка Київського повіту та Яблонівка Канівського повіту селяни, обурені проповідями старих священників, звернулися з проханням замінити їх на молодших і, «бажано українців»¹². Подібний запит під назвою «Дайте нам пан-отців українців!» надійшов і від жителів Казенної та Великої Мотовилівки Київського повіту¹³.

13 червня 1917 р. на сторінках видання священник В. Симонович порушив питання про автокефалію Української Православної Церкви, яка була нерозривно пов'язана «з автономією самої України»¹⁴. Він закликав до якнайшвидшого скликання в Україні церковного з'їзду, що мало б стати важливим кроком у боротьбі за незалежність.

Згодом, під час Всеросійського Помісного Собору в Москві, українська делегація на чолі з І. Морачевським оприлюднила відозву, в якій чітко окреслила свої вимоги: забезпечити Україні церковне самовизначення, запровадити принципи соборності та українзації в усіх аспектах релігійного життя, а також надати право на скликання Всеукраїнського церковного з'їзду духовенства і мирян¹⁵.

14 липня 1917 р. Тимчасовий уряд оприлюднив новий закон про свободу вірування, що став предметом детального аналізу на сторінках видання. Особливу увагу редакція приділила першому пункту документа, що гарантував повну свободу віросповідання та скасовував усі політичні обмеження, пов'язані з релігією. У висновках зазначалося, що цей закон відіграє ключову роль у процесі звільнення людини, закріплюючи її фундаментальне право – самостійно визначати свій духовний шлях, вільно слідувати велінням совісті та не підлягати жодному примусу¹⁶.

Певною реакцією на ці події став лист єпископа Єнісейського і Красноярського Нікона (Безсонова) під назвою «Порада Українській Церкві». Розчарувавшись у державній Російській Церкві, єпископ добровільно складав сан, вважаючи за краще залишатися «малою людиною, але вірити у своє діло», ніж «товкти воду в величезній, дірявій ступі» заради хибного авторитету¹⁷. У посланні він висловлював щирю любов до України та наголошував на важливості відокремлення української Церкви від російської, підкреслюючи її духовну самобутність та тісний зв'язок із народом. На його думку, лише незалежність

⁶ Симонович В. З'їзд Подільського духовенства та мирян. *Нова Рада*. 1917. 10 травня. № 35. С. 2.

⁷ Українські політичні партії кінця XIX – поч. XX ст.: програмові і довідкові матеріали / Упор. В. Шевченко та ін. Київ: Консалтінг, Фенікс, 1993. С. 150, 191.

⁸ Симонович В. З'їзд Подільського духовенства... С. 3.

⁹ Біднов В. Церковна справа на Україні. Тарнів, 1921. С. 12.

¹⁰ З'їзд духовенства. *Нова Рада*. 1917. 10 травня. № 35. С. 1.

¹¹ Непорозуміння з духовенством. *Нова Рада*. 1917. 24 травня. № 45. С. 2.

¹² Скарга селян. *Нова Рада*. 1917. 28 травня. № 49. С. 3.

¹³ Дайте нам пан-отців українців. *Нова Рада*. 1917. 12 липня. № 86. С. 3.

¹⁴ Симонович В. Український церковний з'їзд. *Нова Рада*. 1917. 13 червня. № 64. С. 1.

¹⁵ Левецька Н., Чуприна В. Українська революція: духовно-релігійні чинники. С. 224.

¹⁶ Про волю віри. *Нова Рада*. 1917. 18 липня. № 90. С. 1.

¹⁷ Єпископ Никон Красноярський. Порада Українській Церкві. *Нова Рада*. 1917. 23 липня. № 95. С. 1.

дозволила б українській Церкві виконати своє високе призначення – бути «світлом істинної віри» й позбутися «панівної, звірської, духовної влади»¹⁸.

Якщо навесні 1917 р. релігійні діячі загалом підтримували ідею українізації та відокремлення Церкви в Україні від Москви, то вже наприкінці літа намітився певний відступ від цієї позиції. Символічним у цьому контексті став надзвичайний єпархіальний з'їзд, що відбувся в Чернігові з 8 по 11 серпня. Один із доповідачів запропонував дозволити читання Євангелія за богослужінням та виголошення проповідей українською мовою, а також викладати Закон Божий рідною мовою в тих селах, де цього бажають місцеві громади. Однак ця ініціатива викликала запеклі суперечки.

Серед делегатів, особливо з північних повітів, були ті, хто категорично заперечував такі зміни, стверджуючи, що їх реалізація неможлива. Вони наполягали, що подібні реформи є неприйнятними, аргументуючи це кількома тезами: по-перше, українцям начебто немає потреби в богослужіннях рідною мовою, адже, як представники слов'янського народу, вони повинні розуміти церковнослов'янську; по-друге, українська мова, на їхню думку, занадто бідна, налічує лише 7 тисяч слів і не придатна для перекладу священних текстів і канонів; по-третє, перехід богослужінь на українську мову може призвести до розколу Церкви, адже частина вірян відокремитись, подібно до сектантів; по-четверте, неможливо адекватно перекласти богослужбові тексти та піснеспіви, наприклад: «*Ангел вопієше Благодатней, чистая Дево, радуйся*», що в дослівному тлумаченні начебто може звучати як «*Ангел крикнув... регочи, дівко...*»¹⁹.

У підсумку було ухвалено резолюцію, згідно з якою виголошення проповідей місцевою мовою дозволялося лише за згодою прихожан, тоді як внесення вставок українською мовою до богослужіння визнали неприпустимим.

Зростання протидії українізації Церкви підтверджує і публікація С. Гая «Становище духовенства»²⁰ від 10 вересня 1917 р. Автор зазначає, що на початку революційних подій священнослужителі загалом підтримували національне відродження, однак згодом їхня позиція почала змінюватися. Вирішальним фактором стали поширені серед духовенства думки про те, що відокремлення від Православної Російської Церкви означатиме відступництво. Це призвело до вагань і нерішучості, а голос богословів, покликаних спростовувати подібні міфи серед населення, поступово зник із суспільного дискурсу. Посилаючись на слова єпископа Никона про необхідність автокефалії, автор статті закликав до рішучих дій: «Пора стати на новий шлях, а то “буде каяття – та воротя не буде”»²¹.

Втрата авторитету священнослужителів стала ще одним вагомим чинником, що в другій половині 1917 р. впливав на ситуацію. Диякон П. Полунощниця зауважував, що єпархіальне керівництво, не забезпечуючи духовенство належною платнею та землею, спричиняє внутрішні конфлікти серед причту, що ще більше підриває їхню суспільну повагу²².

Суперечності між прибічниками незалежності та їхніми опонентами ставали дедалі гострішими. Прихильники змін наполягали на необхідності визвольного руху, тоді як противники вбачали в цьому загрозу традиціям і релігійній єдності. Така поляризація поглядів не лише загальмувала процес реформ, а й ускладнила подальші зусилля щодо створення автокефальної Української Церкви.

Незважаючи на різноманітність поглядів серед священнослужителів, – від обережних і стриманих до прихвально ворожих, – Д. Дорошенко зазначив, що частина духовенства все ж була готова підтримати національне відродження, яке набирало обертів у період революційних змін²³.

Активну позицію релігійно-свідомих діячів відзначали й у численних публікаціях газети «Нова Рада», де висвітлювалися конкретні приклади підтримки ідеї незалежності серед духовенства. Так, у селі Кам'янка Сквирського повіту Київщини під час маніфестації було ухвалено рішення про виголошення проповіді українською мовою²⁴. У с. Мавриках того ж повіту під час народного свята на чолі з панотцем Й. Крижанівським та псаломщиком Д. Іванчою була відслужена панахида за Т. Шевченком, а також згадали тих, «хто за волю поліг, за народ страждав»²⁵.

У селах Кременчуцького повіту на Полтавщині після оголошення Другого Універсалу місцеве духовенство на екстеніях згадувало Центральну Раду і великий український на-

¹⁸ Єпископ Никон Красноярський. Порада Українській Церкві. С. 1.

¹⁹ Євфимовський І. Українська мова й духовенство. *Нова Рада*. 1917. 2 вересня. № 128. С. 2.

²⁰ Гай С. Становище духовенства. *Нова Рада*. 1917. 10 вересня. № 134. С. 1–2.

²¹ Там само. С. 2.

²² Дяк Полунощниця. Становище церковно-служителів. *Нова Рада*. 1917. 7 листопада. № 179. С. 3.

²³ Дорошенко Д. Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. Берлін, 1940. С. 50.

²⁴ Маніфестація й постановою сходу щодо казання в церкві. *Нова Рада*. 1917. 16 травня. № 39. С. 2.

²⁵ Народне свято. *Нова Рада*. 1917. 26 травня. № 47. С. 3.

род²⁶. 8 вересня, під час маніфестації в Чернігові з нагоди затвердження Генерального Секретаріату, духовенство провело молебень біля Спасо-Преображенського собору, а єпископ Іоанн (Доброславін) виголосив проповідь, наголошуючи на важливості перших реальних кроків до української автономії²⁷.

У с. Берестовці Борзенського повіту священник І. Євфимовський разом із дияконом під час богослужіння та перенесення святих дарів кожного разу згадували Українську Центральну Раду, її уряд, вільний народ і його славне військо. Ці ж молитви звучали на молебнях у вигляді многоліття. Під час громадських панахид та поминальних служб ушановували пам'ять борців за волю України²⁸.

7 вересня 1917 р. «Нова Рада» повідомила, що з 2 по 6 вересня відбулася друга конференція Української партії соціалістів-федералістів, під час якої питання автокефалії православної Церкви в Україні стало предметом жвавих дискусій. Одна частина делегатів виступала за виключення з програмного документа положення про незалежність Церкви, обґрунтовуючи свою позицію принципом невтручання світської влади в духовні справи. Натомість інші учасники засідання акцентували на необхідності розмежування понять «духовенство» і «церква», підкреслюючи важливість релігії для народу та закликаючи до скасування контролю над релігійними справами з боку «централістичних великоруських ієрархів»²⁹. За підсумками обговорень до програми партії було внесено пункт, що проголошував: «Православна церква в межах України є автокефальною. Усі церкви й обряди в Україні утримуються власним коштом»³⁰.

17 листопада редакція опублікувала замітку «Справа української церкви», в якій повідомлялося, що на виконання постанов III Всеукраїнського військового з'їзду, який відбувся в Києві з 20 по 31 жовтня (2–12 листопада) 1917 р., релігійні та громадські діячі створили організаційний комітет для скликання Всеукраїнського Церковного Собору духовенства та мирян. Комітет, очолений єпископом Уманським Дмитрієм (Вербицьким), був поділений на кілька секцій, кожна з яких розпочала активну роботу над підготовкою делегатів на захід, займалася перекладом церковних книг українською мовою та відновленням у богослужбовій практиці давніх чинів, обрядів і звичаїв. Крім того, було сформовано виконавчий орган, який звернувся до Генерального Секретаріату з проханням створити окреме секретарство у справах віросповідання.

15 листопада 1917 р. на засіданні уряду ухвалили доручити генеральному писареві розробити проєкт створення спеціального управління у справах віри³¹. 18 листопада редакція «Нової Ради» сповістила, що 16 листопада генеральний писар О. Лотоцький під час доповіді Малій Раді запропонував уряду створити окремий орган для координації відносин між Церквою та державою. Він пояснив, що цю ініціативу висунула спеціальна нарада представників духовенства та мирян, яка побачила загрозу в намірах Всеросійського Церковного Собору проголосити патріаршество в Росії, вважаючи, що «цей церковний монархізм може призвести до ще більшого централізму в державному житті, ніж це було раніше»³².

Обговорення цього питання спричинило жваві дискусії. М. Рафес зауважив, що, згідно з демократичними принципами, Церква має бути відокремлена від держави, а тому створення такого органу при Генеральному Секретаріаті виглядало б суперечливо. Водночас В. Винниченко та І. Стещенко обґрунтували його необхідність. Є. Неронович наголосив, що духовенство вперше організовується як самостійна сила, оскільки раніше воно займало переважно реакційні позиції, і цей факт не повинен залишитися поза увагою. К. Левицький висловив думку, що при уряді можна створити підрозділ виключно для вирішення адміністративних церковних справ, таких, як реєстрація народжень та одружень.

За підсумками обговорень ухвалено таку постанову: «Передати справу на розгляд Генеральному Секретаріату з тим, що коли він вважатиме за потрібне, то може внести певний законопроект в релігійній справі»³³.

Отже, політичне керівництво не надало належної уваги активності православного духовенства³⁴. У статті «Релігійні справи» А. Яринович справедливо зауважив, що Мала Рада з надмірною байдужістю поставилася до створення окремого адміністративного органу

²⁶ Українське духовенство. *Нова Рада*. 1917. 12 липня. № 86. С. 3; Національне свято. *Нова Рада*. 1917. 12 липня. № 86. С. 3.

²⁷ Українська маніфестація в Чернігові. *Нова Рада*. 1917. 13 вересня. № 136. С. 3.

²⁸ Берестовецьке духовенство. *Нова Рада*. 1917. 10 жовтня. № 158. С. 3.

²⁹ Друга конференція української партії 77 соціалістів-федералістів. *Нова Рада*. 1917. 7 вересня. № 131. С. 2.

³⁰ Стрілець В. Релігійне питання в діяльності партії українських радикал-демократів... С. 77.

³¹ Киридон А. Церква в умовах революційного зламу 1917 р. С. 27.

³² Церковні справи. *Нова Рада*. 1917. 18 листопада. № 189. С. 1.

³³ Там само.

³⁴ Дорошенко Д. Православна Церква в минулому і сучасному житті... С. 50.

з релігійних питань. Автор задається питанням: що буде далі і що ми можемо втратити через таку неухважність?³⁵

Попри відсутність чіткої позиції з боку влади, наприкінці 1917 р. церковно-православний рух активізувався, набуваючи організованих форм і перетворюючись на вагомий суспільний силу³⁶. 23 листопада 1917 р. газета «Нова Рада» опублікувала відозву духовенства «Народе Український»³⁷, у якій наголошувалося на необхідності відродження автокефальної Церкви поряд із розбудовою Української Народної Республіки. У документі йшлося про те, що Українська Церква була незаконно ліквідована московською владою: «Вільний Народе Український! Щоб не попасти тобі в цю духовну неволю, повинен ти негайно зібрати свій Всеукраїнський Православний Собор духовенства та мирян, і відновити на ньому давню незалежність української Церкви, стверджену Переяславським трактатом (1654 р.) і незаконно знищену Московщиною»³⁸. У примітці зазначалося, що делегати, які прибудуть до Києва 28 грудня, мають бути українцями за походженням, щиро підтримувати національну справу та мати відповідні мандати від своїх виборців.

Показово, що саме 23 листопада (6 грудня) відбулося засідання організаційного комітету з підготовки Всеукраїнського Церковного Собору, на якому було ухвалено рішення про його перейменування на Тимчасову Всеукраїнську Православну Церковну Раду (далі – ВПЦР)³⁹. Її очолив архієпископ Олексій (Дородніцин), проте фактичне керівництво здійснював військовий священник О. Маричев, а секретарем було призначено диякона О. Дудруківського. До складу тимчасового органу ввійшли представники духовенства, військових і громадськості. Серед них – протоієрей В. Липківський, М. Шараєвський, священники П. Погорілко, С. Філіпенко, О. Богданович, П. Тарнавський, Н. Шпачинський, Ф. Поспіловський, О. Ходзицький, П. Пащевський, диякон П. Корсунський, миряни професори В. Зінківський, Ф. Міщенко, Д. Слюсарев, П. Мазюкевич⁴⁰. Загалом близько 60 осіб.

Витяг із протоколу сесії, опублікований 26 листопада 1917 р. під назвою «В справі соборній»⁴¹, містив ключові рішення щодо термінового скликання українського церковного собору та проголошення автокефалії. Було призначено комісарів до єпархіальних консисторій: у Київську – панотця П. Пащевського, у Чернігівську – прапорщика Голіка, у Полтавську – поручика Андрієнка.

Найавторитетнішим членом ВПЦР також доручили підготувати звернення до населення, які згодом були опубліковані в газеті «Нова Рада». У замітці «Духовенство і Українська Республіка» священник І. Павловський наголошував, що головною загрозою для релігійного життя є розбіжності в середовищі українського духовенства. Він закликав до єдності, зазначаючи: «Поки народ ще шанує церкву, треба зробити так, щоб і церква навчила його шанувати Україну. А це стане можливим лише тоді, коли вона буде автокефальною. Автокефальність же залежить від того, чи буде у нас Секретарство віри, чи ні ... Годі вже російському синоду простягати руки на нашу Україну. Рада повинна доручити та допомогти свідомому духовенству України якнайшвидше скликати Всеукраїнський з'їзд духовенства і мирян. Такий з'їзд матиме силу утворити порядок у нашій церкві та очистити її від шкідливих для національної справи "плебелів" ... А без бур'янів буїно піде рости Українська пшениця»⁴².

На думку богослова, лише завдяки незалежній Церкві можна зміцнити національну свідомість народу, а для цього необхідне створення державного органу, який опікуватиметься питаннями віри та релігійного устрою.

Публіцист П. Мазюкевич у зверненні «Будьмо на сторожі!» писав, що лише автокефальність, справжня національна самобутність та демократичний принцип «соборноправності» зроблять рух нездоланим. «Нехтуючи всі перешкоди, збираємо наш Всеукраїнський Православний Собор», – закликає він, додаючи: «...всякі таємні постанови наводять на хмури думки і примушують ще раз сказати ... будьмо на сторожі незайманості нашого гасла»⁴³.

Ситуація загострилася з приїздом до Києва намісника московського патріарха архієпископа Платона (Рождественського), який вимагав від архієпископа Олексія (Дородніцина) негайного приїзду до Москви. Це означало б його фактичне усунення з ВПЦР.

³⁵ Яринович А. Релігійні справи. *Нова Рада*. 1917. 18 листопада. № 189. С. 1.

³⁶ Киридон А. Церква в умовах революційного зламу 1917 р. С. 30.

³⁷ Народе Український. *Нова Рада*. 1917. 23 листопада. № 192. С. 4.

³⁸ Там само.

³⁹ В справі соборній. *Нова Рада*. 1917. 26 листопада. № 195. С. 3.

⁴⁰ В справі соборній. *Нова Рада*. 1917. 15 грудня. № 203. С. 3.

⁴¹ В справі соборній. *Нова Рада*. 1917. 26 листопада. № 195. С. 3.

⁴² Павловський І. Духовенство і Українська Республіка. *Нова Рада*. 1917. 29 листопада. № 197. С. 2.

⁴³ Мазюкевич П. Будьмо на сторожі! *Нова Рада*. 1917. 20 грудня. № 213. С. 3.

П. Мазюкевич викрив ці наміри у наступній своїй публікації «Сподіване сталося»⁴⁴, наголошуючи, що головним завданням керівного органу має стати протидія цим планам та просвіта народу щодо історії релігійного життя України.

У статті «Автокефалія чи автономія?», опублікованій 30 грудня 1917 р., автор пояснював принципову різницю між цими поняттями. Він різко критикував автономію як «власне ніщо», порівнюючи її з «діркою з бублика», яку «ласкаво лишає релігійно-запамороченому нашому народу московський патріарх». Водночас, автокефалію він визначав як «повну незалежність – справжній духовний суверенітет, так потрібний кожному народові, що вже вийшов на шлях творення власної культури»⁴⁵.

Зваживши всі «за» і «проти», публіцист доходить висновку, що автокефалія є єдино правильною формою національно-духовного відродження, з вільно обраним і незалежним архіпастирем.

Цікавим є лист до редакції «Нової Ради» під назвою «Якої нам треба реформи церковного устрою?»⁴⁶. У ньому автор аналізує низку негативних тенденцій, що призвели до загрози духовного життя, зокрема російський централізм, невідповідність священнослужителів обійманим посадам і власну нерішучість. Вирішення проблеми він вбачає у проголошенні незалежності та подальшій децентралізації релігійних справ.

Важливо зазначити, що через розбіжності в поглядах членів ВЦПР щодо завдань Собору, його представництва та організації, дата відкриття неодноразово переносилася. За повідомленням «Нової Ради», 2 січня 1918 р. у Софіївському соборі була відправлена служба Божа, після чого на площі відбувся молебень. Того ж дня о 17.00 розпочалася робота в комісіях⁴⁷.

7 січня 1918 р. о 10.00 у кафедральному Києво-Софіївському соборі відбулася урочиста служба Божа⁴⁸, і з благословення патріарха Московського Тихона розпочалася перша сесія ВЦПР. Однак на неї прибуло лише 170 делегатів замість очікуваних 900⁴⁹. До порядку денного були включені питання щодо організації вищого та єпархіального релігійного управління в Україні, реформування парафіяльного устрою, українізації Церкви, змін у системі духовної освіти, а також економічних перетворень. Проте сесія не виправдала сподівань ініціаторів. Більшість архієреїв та впливових представників духовенства не підтримали ідею автокефалії, зберігаючи вірність канонічному зв'язку з московським патріархом⁵⁰.

Робота форуму тривала недовго та не мала значних практичних результатів, оскільки зосереджувалася переважно на організаційних питаннях. П. Мазюкевич у статті «На порозі Собору» зазначав: «...найбільший трагізм справи полягає звичайно в тому, що народ чекає від Собору не нових тільки назв, а нових форм, нового змісту в житті рідної церкви, що вимагає не штучного піднесення авторитету її архипасторів, а справжнє переродження їх»⁵¹.

9 січня, через наближення більшовицьких військ, ВЦПР оголосила перерву в роботі. Однак А. Річинський у книзі «Проблеми української релігійної свідомості» назвав головною причиною закриття Собору не наступ радянських військ, а «незадоволення патріарха Тихона і його представника на Соборі митрополита Платона тим твердим національно-українським курсом, який взяли головні діячі Собору»⁵².

Отже, процес українізації Церкви та боротьби за її незалежність у 1917 р. характеризувалися складним переплетінням різноспрямованих тенденцій. З одного боку, народна ініціатива та підтримка частини духовенства сприяли поступовому впровадженню національних елементів у церковне життя. З іншого – консерватизм значної частини єпископату та вплив традиційних імперських структур гальмували цей процес. Крім того, Українська Центральна Рада недооцінювала суспільну роль Церкви в процесі державотворення, що стало великою помилкою. У результаті, хоча революційні події 1917 р. дали поштовх дискусіям про автокефалію, їхня реалізація зіткнулася із серйозним спротивом і не отримала завершеного оформлення в тогочасних умовах.

References

Kyrydon, A. (2017). Tserkva v umovakh revoliutsiinoho zlamu 1917 r. [The Church in the context of the revolutionary upheaval of 1917]. Poltava, Ukraine.

⁴⁴ Мазюкевич П. Сподіване сталося. *Нова Рада*. 1917. 24 грудня. № 217. С. 5.

⁴⁵ Мазюкевич П. Автокефалія чи автономія? *Нова Рада*. 1917. 30 грудня. № 219. С. 1.

⁴⁶ І.Д. Якої нам треба реформи церковного устрою? *Нова рада*. 1918. 6 січня. № 4. С. 2.

⁴⁷ Від української церковної ради. *Нова Рада*. 1918. 3 січня. № 1. С. 2.

⁴⁸ Перед відкриттям Українського Церковного Собору. *Нова Рада*. 1918. 8 січня. № 5. С. 1.

⁴⁹ Ресніт О., Лисенко О. Проблеми організації духовно-релігійного життя... С. 256.

⁵⁰ Федоров Юрій, о. Історія Церкви в Україні. Львів, 1991. С. 294–295.

⁵¹ Мазюкевич П. На порозі Собору. *Нова Рада*. 1918. 11 січня. № 7. С. 1.

⁵² Киридон А. Церква в умовах революційного злам 1917 р. С. 34.

Levytska, N., Chupryna, V. (2008). Ukrainska revoliutsiia: dukhovno-relihiini chynnyky [The Ukrainian revolution: spiritual and religious factors]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of political and ethno-national studies of the NAS of Ukraine, 39, P. 217–233.

Reient, O., Lysenko, O. (2017). Problemy orhanizatsii dukhovno-relihiinoho zhyttia v konteksti ukrainskoi revoliutsii (1917–1921) [Problems of organizing spiritual and religious life in the context of the Ukrainian revolution (1917–1921)]. Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of political and ethno-national studies of the NAS of Ukraine, 5–6 (91–92), P. 254–283.

Shevchenko, V. (Comp.). (1993). Ukrainski politychni partii kintsia XIX – poch. XX st.: prohramovi i dovidkovi materialy [Ukrainian political parties of the late 19th – the early 20th c.: programmatic and reference materials]. Kyiv, Ukraine.

Strilets, V. (2002). Relihiine pytannia v diialnosti partii ukrainskykh radykal-demokrativ (1905–1930-ti rr.). [The religious question in activities of the party of Ukrainian radical democrats (1905–1930s)]. *Ukrainske relihiieznavstvo – Ukrainian religious studies*, 21, P. 74–79.

Клепак Аліна Сергіївна – кандидат історичних наук, доцент Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського (вул. Слобідська, 83, м. Чернігів, 14021, Україна).

Klepak Alina – candidate of historical sciences (Ph. D.), docent at K.D. Ushynskiy Chernihiv regional institute of postgraduate pedagogical education (83 Slobidska st., Chernihiv, 14021, Ukraine).

E-mail: alya2879@ukr.net

Дата подання: 29 жовтня 2024 р.

Дата затвердження до друку: 22 квітня 2025 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Клепак, А. Рух за автокефалію Української Церкви в перший рік революції: настрої, тенденції та внутрішній спротив серед духовенства (за матеріалами газети «Нова Рада»). *Сіверянський літопис*. 2025. № 2. С. 74–81. DOI: 10.58407/litopis.250208.

Цитування за стандартом APA

Klepak, A. (2025). Rukh za avtokefaliuu Ukrainskoi Tserkvy v pershyi rik revoliutsii: nastroi, tendentsii ta vnutrishnii sprotyv sered dukhovenstva (za materialamy hazety «Nova Rada») [The movement for the autocephaly of the Ukrainian Church in the first year of the revolution: sentiments, trends and internal resistance among clergy (based on materials of the «Nova Rada» newspaper)]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 2, P. 74–81. DOI: 10.58407/litopis.250208.

